

НАДА ДУШАНИЋ

ОДЛОМАК ИЗ РОМАНА У НАСТАЈАЊУ

*– Милане, жив си! Одакле зовеш? У Београду си?! Да дођем
по тебе? Где? ... Пред зградом „Борбе“? Долазим.*

Мушки глас ми пробија сан у неко доба ноћи. Из собе преко
пута јавља се бунован женски:

– Пред чијом зградом су почеле борбе? Нису ваљда пред нашом?

Кревет није мој, соба непозната, у гостима сам. Спаваће собе
мале као војвођански шпајзови, па рођаци држе отворена врата пре-
ко ноћи. Година има други несрећни број: 91, годишње доба зима,
земља у којој живимо напрасно губи обличје. Словенија се отцепи-
ла, за њом Хрватска. Званично, Србија није у рату, а *дискрејне* мо-
билизације врше се свакодневно. Време свеопште збуњености јер
не можемо претпоставити куда то води, хоће ли нас бомбардовати,
шта се ради у таквим ситуацијама и како све то изгледа уживо. Го-
дине које долазе донеће одговоре на нека од постављених питања.
Ради се то да се прозорска стакла излепе широком траком селотејпа
дијагонално у оба правца; кад се зачује звук бомбардера треба спу-
стити ролетне и отворити прозоре да евентуална штета буде мања
и склонити се у просторију која има најкраћи распон таванице јер
се такав најтеже руши. Да ли треба стати испод надвратне греде
или се шћућурити испод дебеле плоче трпезаријског стола, то је
остало дискутабилно. Искуство из прве руке показује да је прва
сензација мирис, гарави црни мирис паљевине који нагло испуња-
ва отворе носница ширећи носна крила. Друга је звук ломљаве
прозорског стакла које није било излепљено по пропису, јер нисмо
веровали да може бити бомбардована периферија Сомбора насе-
љена искључиво породичним кућама. Али то тек треба да дође...

У оно време у Београду најстварнији од свега био је страх од мобилизације, жив попут врућег даха што струји кроз ходнике факултета, кроз улице и булеваре претварајући се у тихи шапат: *Знаш ли која су јуче йокуйили?*

Од родбине из Лике стижу различите вести. Тешимо се, Љубово је само заселак од неколико кућа, планински превој на цести Госпић–Кореница, између Широке Куле и Бунића. Памтим га као минијатурни зелени свет потпуно издвојен од осталог. Највећа брига је ујак Милан. Живи у Госпићу, ожењен Хрватицом, ради за Службу државне безбедности. Тачније, радио. Прошло време. Откад је рат почео, и Срби и Хрвати се отимају за њега, он их једнако одбија. Његовој старој мајци говори:

– Ено, син ти обучава усташе у Госпићу!

Старица ћути. Зна да то није истина. И зна да би ти спрски младићи хтели да обучава њих, мисле да имају право то да траже.

А сада, у три сата ноћу, тај исти Милан долази овамо, само што није стигао. Нереално, као у филму.

Не знам зашто мислим да смо седели у полумраку, у то доба ноћи сигурно су била упаљена светла. Ујак је причао тихо, ми смо слушали и све је било некако стишано. Ваљда одатле варљиво сећање да је и светло било пригушено.

*

Када су започела нестајања појединих суграђана тумачили су их као симптом привременог лудила које ће проћи. Само треба бити стрпљив и чекати. Ујак је био неко ко уме да посматра ствари и сагледава их са више страна. То је био део његовог посла. У подруму је имао столарску радионицу, хоби му је био рад са дрветом. Могуће да је то наследио од свог стрица, оца моје маме, Богдана, за кога су говорили: што види, то и направи. Ујак је направио тајне преграде у плакару радионице. У једној је чувао она четири пасоша на четири различита имена, и ко зна шта још.

Након три месеца схватили су да лудило није акутно него хронично и постаје све горе и горе, те су одлучили су да се склопе из Госпића. Имали су викендицу на ничијој земљи. Усечена у стрму косину стене испод магистрале, са две етажне, издужене предње фасаде према мору и задње непостојеће, уклесане у камен. Са морске стране неприступачне, плимом назубљене стене, са копна узана стрма стаза закамуфлирана густим жбуњем чини је потпуно

изолованом од света и тог планског, организованог, систематског – како га назвати – *чишћења*?

Ако ствари заиста буду лоше као што је кренуло, прећи ће у Словенију, тамо имају пријатеље. Проблем је што нису понели пасоше, заборавили их у брзини, па је он морао да се врати кући у Госпић. У кући је било мирно, узео је пасоше и одмах кренуо назад. Али на изласку из града заустављен је и легитимисан. Нажалост, имао је само једну личну карту: на своје право име и презиме.

Знали су ко је и он је знао да они знају. Кад му је један рекао да пође неколико корака напред, пошао је и погнуо рамена.

– Помислио сам како би било добро да пуцају.

Нисам разумела зашто тако говори јер нисам могла претпоставити шта следи, али он јесте. Знао је поступак.

Нису пуцали. Одвели су га. Тројица. То се звало, и изгледа да се још увек зове *ћројка*. Одвезли су га у кућу ван града. Нечија викендица. Велика. Лепо уређена. Има клавир. Ушли су унутра, сели и чекали. Нису хтели да му кажу шта чекају. Један од њих био је упадљиво нервозан и у више наврата издирао се на њега. Друга двојица су углавном ћутала. Према њему су се односили коректно, видело се да само хоће ваљано да одраде свој део посла у том процесу, и да предају живи материјал следећем сараднику. А шта спада у његов опис послова, то није предмет њиховог интересовања.

У једном тренутку нервчик је пришао сасвим близу и ударио му шамар, унео се у лице и прошапутао да чекају дође... рекао је име али сам га ја заборавила, но ујак је добро знао да је то кољач са репутацијом стеченом током претходних месеци. (Зар не би требало у речнике увести дефиницију одреднице која означава професију: *руковалац ошћирим ћредмећима у циљу својеручноћ ћрекидаћња живоћћа ћрићадницима своје расе који нису у моћућности да се бране*?) Још тише је додао да је прозор у купатилу одшкринут и да мора побећи пре мрака.

Мало касније, један од двојице ћутљивих пружио му је парче хлеба и кришку месног нареска из конзерве, који су и они јели. Гутао је с муком, иако је био гладан. Мисли у глави су се сударале па су залогаци ишли тешко, али је ипак успео све да поједе. Разматрао је могућност да би то могла бити провокација, нека игра распомаљених умова. Али ћутљиви момци изгледају сасвим нормално, нису они од те врсте. Њему персирају и указују неку врсту уоби-

чајеног грађанског поштовања. Кад причају између себе, чини се да говоре о цурама и изласцима, а не о њему.

У сваком случају, нема много времена за размишљање. Ако је и тако, барем ће покушати. Веће су му шансе у шуми него у кући.

Мало након што су завршили оброк, рекао је да му храна није пријала и да га боли стомак. Пустили су га да оде у купатило.

Прозор је стварно био одшкринут, те је било лако широм га отворити. Напољу је била слобода. Спуштао се сумрак, али још увек се јасно оцртавао отворен простор са острвцима ретког дрвећа окруженог жбуњем. Отиснуо се у њега, као у воду.

Бежао је док је могао видети где гази, и наставио да бежи и кад се потпуно смркло. Трчао кроз густу и црну планинску ноћ испуњену дивљим растињем танких и оштрих грана које гребу лице. Трава изнад колена. У удолинама вода. Трчао је и није стао док није стигао у најближе српско село. Преморен али срећан, са олакшањем споро је корачао између првих кућа очекујући спас.

У селу су били четници. Знали су ко је он, али су закључили да се од усташа не може побећи, што значи да је постао издајник послат да их шпијунира. Очигледно да му нису опростили што је одбио да пренесе на њих своје знање и искуство у професији која је нагло постала популарна. Један глас је рекао:

– Хајде да кољемо Милана!

Фамилијарни начин ословљавања у истој реченици са глаголом „клати” стварао је додатни ужас. Довољно тешко је замислити човека који је у стању да оствари непосредан (близак, интимни) контакт (додир) са непознатом особом, његово тело уз тело те непознате особе, кожа уз кожу, један дах се прелива у други, и све то са циљем да јој причини ужасан бол и дефинитивно пресече сваки вид постојања. Како човек после такве работе може остати нормалан? Или ће пре бити да он није ни био нормалан, да је то само корак у храћењу лудила.

А када неко има намеру да исти поступак приреди човеку кога познаје, с којим је на „ти”, то је тек незамисливо. Као кад гледаш филм у коме се редитељ толико занео да претерује па му нико не верује.

У стварности, оној стварности са друге стране границе која је нас чинила безбеднима, предлог је дочекан са ентузијазмом и одушевљењем. Но, изгледа да човек лакше излази на крај са својим смећем него са туђим. Задржао је присебност рекавши да нема о чему да разговара са њима, него да га воде главном у селу.

Имао је среће. Главни у селу био је човек који је познавао и њега и његову породичну историју довољно добро да је знао да Милан жив не би прешао на страну усташа.

Одвезао га је до Книна, где га је једна новинарска добра душа примила у њихов комби за симболичних триста марака те је с њима стигао у Београд, пред зграду *Борбе*, без икаквих личних докумената. Од бивших шефова није очекивао никакву помоћ у вези са исправама, било је довољно великодушно од њих што су га пустили низ воду јер није пристајао да испуни њихова очекивања.

Тако је оне ноћи доспео у безбедност једног београдског стана, исцрпљен и блед, у прљавој и изгужваној одећи. Причао је мирно. Ни једном није подигао глас. Ми смо га слушали потајно сугеришући себи да је дошао из неког другог света удаљеног од нас, и да се све то дешава толико далеко, да та даљина чини и људе и догађаје нестварнима, као из неког романа који је чиста фикција.

Све док нисам ушла у купатило. Сећам се да сам случајно ушла баш након што се он истуширао и пресвукао. На вратима су висиле његове изгужване панталоне од дебелог зимског штофа, доњи део ногавица тамније боје натопљен влагом, а на деловима око колена праволинијски отисци влажног грања и високих трава кроз које се пробијао. Све до тада мале сиве ћелије обрађивале су информације на безбедан начин, али кад су прсти дотакли влажну тканину, онда су капитулирале и прихватиле чињеницу о местима на којима су те панталоне биле пре тако мало времена да нису стигле ни да се ваљано осуше. До те вечери нисам ни знала да је мој ум способан за прихватање слика ужаса које долазе из прве руке.

Ја сам остала у Београду још неко време због обавеза на факултету, а ујак је већ сутрадан отпутовао код мојих у Сомбор. Мали град довољно близу границе да се може чути тутњава као да неко гледа ратни филм у другој соби, са великим четвороспратним хируршким блоком у који су допремани рањеници. Отац је у то време још имао своје директорске везе па је успео обезбедити да му направе пасош само на основу усмене изјаве. И тако се ујак вратио у Хрватску са петим пасошем.

Касније сам се више пута питала како је било могуће да дебеовац заборави ништа мање него пасош. Један одговор је да су били у журби и да су ветрови олује увелико реметили начин функционисања малих сивих ћелија. Други је да Словенија за њих није била иностранство.

*

Да би се појаснило понашање оног нервозног младића, потребно је навести неке од чињеница о дешавањима у Госпићу у јесен и зиму 1991, док је још могуће доћи до њих. Извесно је да оне неће постати део историје која се може наћи у уџбеницима, енциклопедијама или другим званичним публикацијама.

Лучки град Ријека није део Истре, но становништво је по дифолту мешовито и менталитет је сличан. У броју локалних новина *Нови лисѝ* од октобра 1997. може се пронаћи делић слагалице:

Госпићем, који је почетком рата био, али је и данас добрим дјелом остао зона сумрака, харали су ескадрони смрти. Убијали су цивиле: Хрвате и Србе, све оне који им нису хтјели бити подложни, све оне који су им се супротстављали, не желећи да судјелују у њиховом оргијању које нема никакве везе с домољубљем и одбраном светог огњишта.

То је за *Нови лисѝ* изјавио Милан Левар, бивши припадник Хрватске војске (командант диверзантско-извиђачког вода) и грађанин Госпића, из особног искуства. Више ствари на предметну тему изнео је пред Хашким трибуналом. Сматрајући нормалним да говори истину, ништа не измишља и никог не клевеће, одбио је статус заштићеног сведока. У години са три нуле, дана 28. августа–коловоза Левар ће дефинитивно престати да говори за новине, тачније, престаће да говори уопште, из оправданог разлога јер више неће бити жив. Експлозивна направа подметнута под његов аутомобил успешно ће испунити своју сврху. Иако се по Госпићу причало да се зна ко је то учинио, нико никада није званично оптужен. Омерта је омерта, небитно да ли је криминална или национална.

Сицилијанци кажу: *Cu è surdu, orbu e taci, campa cent'anni 'mpaci*.¹

Напред наведено недвосмислено јасно објашњава психичко стање у коме је био младић из тројке која је имала задатак да чува ујака. Знао је да не сме отворено да се супротстави јер ће постићи једино то да и сâм буде убијен. Али ипак није могао ћутке да дели хлеб са човеком кога треба да држи заробљеног док не дође кољач који ће извршити свој део посла, а онда да оде кући на вечеру.

¹ Онај који је глув, слеп и нем, живеће сто година у миру.